

**OORSPRONKELIJKE TYPOSCRIPT
VAN DE BIJDRAGE VAN HENK VERHEIJEN
AAN HET BOEK**

TEKEN VAN GODS TROUW

Relaas van ex-strijders bij de Grebbeberg in de meidagen van 1940

door J.M. van Wijk

Barneveld 1991, 58-71 *

---

* (Noot Paul Verheijen)

Dit oorspronkelijk door mijn vader ingeleverde typoscript is behoorlijk aangepast. Waarschijnlijk vanwege de opzet en doelgroep van dit boek wijkt de uiteindelijk in het boek geplaatste bijdrage nogal af van mijn vaders typoscript. Ik heb in dit typoscript wel de extra tussenkopjes overgenomen uit het boek. Twee afbeeldingen uit het boek (foto 1 en's 5) heb ik aangevuld (foto's 2, 3 en 4). De extra toelichting in het boek over een uitkijkpost in een boom heb ik weggelaten.

Hierbij ontvangt U mijn indrukken als militair, behoord hebbende tot de 3^e sectie Ie. Compagnie III Bat. 19 Reg. Inf. 2^e legercorps, gedurende de mobilisatie 1939 en wat daarop volgde.

Omstandigheden vóór de mobilisatie

In de laatste dagen van augustus 1939 besloot de Nederlandse regering tot algemene mobilisatie onder druk van de omstandigheden die zich buiten onze grenzen afspeelden.

Hitler-Duitsland was uit op "Lebensraum" en wilde tevens de smaad van een verloren Ie wereldoorlog uitwissen.

Als jongeman van 23 jaar had je weinig inzicht in de Europese politiek omdat je dat ook maar matig interesseerde, de binnenlandse politiek was beter te volgen.

Natuurlijk waren er alarmerende berichten over de annexatie van Oostenrijk, de inval in Tsjecho-Slowakije en kende je het gebrul van de Führer, maar het was veraf en Nederland was neutraal en om dit feit was ook de oorlog 1914/18 aan ons voorbij gegaan, althans zo dachten we. Zo zou het nu ook wel weer gaan.

Foto 1 - H. Verheijen in mobilisatietijd

Mobilisatie

Toen kwam de mobilisatie, 28 augustus 1939.

Op die morgen pakte ik m'n militaire uitrusting bij elkaar, keek in m'n zakboekje waar ik mij moest melden en vertrok per trein naar Doesburg.

De trein zat vol militairen van allerlei soort en ik trof een enkele bekende, die nu juist naar een andere bestemming reisde.

Vanaf Dieren werd een rommelige mars ingezet naar Doesburg, waar we in een school werden ondergebracht.

De eerste avond aldaar werden de protestantse militairen verwacht in de Grote Kerk, waar dominee Gerritsen uit Arnhem sprak en de katholieken werden in hun kerk opgewacht door aalmoezenier van Leeuwen uit Twente.

Foto 2 - Rhenen Achterberg Boschlandweg

De dag daarna vertrokken we per trein naar Amersfoort en liepen toen naar Achterberg bij Rhenen.

Daar werden we ondergebracht bij boer v. Esseveld, waar we enkele weken bleven om daarna naar ons definitieve onderkomen te gaan aan de Boschlandweg in Achterberg, bij de fam. van Breenen.

En hier begint dan eigenlijk mijn verhaal over mobilisatie en oorlog. Flarden uit aantekeningen in een soort "dagboek" volgen nu.

De indrukken tot hiertoe waren voor mij wanordelijk, alles was nieuw voor je, veel moest worden geïmproviseerd. Je moest de mensen van de 3e sectie, waartoe ik behoorde, nog leren kennen, waar ze vandaan kwamen, wat voor werk ze deden of ze sociaal ingesteld waren of zich isoleerden en heel langzaam begonnen zich kernen te vormen van jongens waarmee het

klikte, die je kon accepteren en waarmee goed te leven was.

De Van Breenens hadden een groot gezin. Vader was buschauffeur en ze hadden een betrekkelijk groot burgerhuis, echter zonder elektrisch licht, wat later door de overheid werd aangelegd om brandgevaar met petroleumverlichting te voorkomen.

De hal van het huis werd door ons gebruikt als opslag van wat proviand en geweren. Boven op de overloop werd geslapen en ook in een slaapkamer aan de voorzijde v.h. huis. En op de zoldervliering waren slaappleatsen aanwezig. Alles bij elkaar zo'n kleine dertig man was er gehuisvest. De woonkamer was ons dagverblijf. Op schragen was een blad aangebracht dat als tafel diende en er waren wat stoelen. Later kochten we een Radio en Moeder van Breenen zette 's avonds koffie voor ons, die we per kop betaalden.

Hoe het allemaal kon en hoe de verhoudingen van redelijk tot goed waren is me nog steeds een raadsel. Daar moet toch wel een goede inslag van alle betrokkenen aanwezig zijn geweest.

De vrije zondag gingen we ter kerke in een barak van O & O (ontspanning en ontwikkeling). Namiddags gingen we een pilsje pakken in Rhenen bij "De Koning van Denemarken" en 's avonds gingen we soms per bus naar Wageningen voor een film.

Wie wilde kon door de week naar het kerkje van dominee Van Viegen voor de catechisatie.

Ook bezochten we wel eens een familie in Achterberg of Rhenen, die het fijn vonden dat er wat volk kwam.

Eens of twee keer per maand had je verlof in het weekend en bovendien had ik nog zakenverlof, zodat ik nogal eens weg was.

De militaire dienst

Foto 3 - Achterberg Rhenen Spes Patriae mobilisatie Sept. 1939

Foto 4

Zij bestond uit appèl, exercitie, waarschijnlijk ook bedoeld als een soort Gymnastiek en het aanleggen van stellingen in het Grebbeterrein.

Onze meningen over heel dat militaire gedoe waren veelal negatief. Onze belangstelling vaak O, O .. Je deed dienst omdat het moest, maar gemotiveerd waren we niet. We zouden immers vanwege onze neutraliteit toch wel buiten de oorlog blijven.

Er was in onze sectie ook een werkeloze. Die zag het helemaal zitten. Zijn vrouw kreeg een uitkering en hij had de kost voor het eten en hij verdiende soms wat bij in zwart werk.

Als sport was er soms een voetbalmiddag en bij strenge vorst was er ijshakken. Dat laatste zagen we als een volkomen nutteloos gebeuren.

Zelden waren er schietoefeningen, die we echter nog het beste konden waarderen als behorend tot het militair gebeuren.

Het leven was weinig opwindend. Het verliep saai, mede omdat je het nut van onze verrichtingen niet inzag, maar het was uit te houden omdat de sfeer onder elkaar goed was.

De eentonigheid werd soms doorbroken, zoals bij een bezoek aan onze stelling bij boer "Pias" van Prins Bernard.

Van tevoren werd je gezegd waar je precies moest staan, wat je met je schop moest doen. En toen de Prins er was, was het cabaret in 5 minuten bekeken. Alleen was de hoge legerleiding erbij.

Nu ja, zagen we die ook nog eens. Met ons als gewone soldaten werd geen woord gewisseld, maar daar zaten we nu ook echt niet op te wachten, al was het wel aardig om de Prins zo van dichtbij te zien. We waren nu niet direct anti monarchistisch.

En Bernard gedroeg zich innemend.

Wat wel eens wat spanning opleverde was het feit dat je met verlof onderweg op een station door de luidsprekers hoorde dat alle verloven waren ingetrokken en dat je naar je standplaats terug moest. En dat deed je want je was in uniform herkenbaar en de militaire politie zou je zo ontdekken.

Was je dan weer in Achterberg terug, gebeurde er niets en schold je de inlichtingendienst van het leger de huid vol. Amateurs op hoog niveau, zo vonden we ze.

Toen na afloop v.d. oorlog bleek dat de informatie, die de Duitse kolonel Oster via de militaire attaché in Berlijn Majoor Sas, aan de Nederlandse regering gaf niet serieus werd genomen, geeft onze mening van toen meer reliëf.

Week voor Pinksteren

De verloven zijn ingetrokken. Een tegenvaller-. Frans Jan en Fré en ik zijn overgeplaatst naar de Staf van het derde Bataljon. We zijn er niet blij mee. We waren zo goed gewend op de derde sectie met een goede huisvesting aan de Boslandweg en nu moesten we verhuizen naar een barak onder aan de spoordijk. We hoorden nu bij de Inlichtingendienst die tot taak had, als het oorlog zou worden, vanuit een hoge uitkijkpost inlichtingen te verzamelen ten dienste van de Staf.

Donderdagavond 9 mei is er een voetbalwedstrijd tussen I-III en Staf III. We hopen toch dat I-III wint.

Het is al donker als we in de barak terug zijn. We praten nog na en eten nog iets. Dan gaan we onder de wol.

10 mei 1940

Twee uur 's nachts. Er wordt geschreeuwd. "Alarm. Alarm". Je wordt wakker met het idee. Zeker weer zo'n onbenullige oefening zoals laatst. Onze ransels worden gepakt.

In de barak staat de radio met geweld aan. Er wordt aanhoudend gemeld "Vliegtuigen hier en daar, richting Oost/West.

Er schijnt toch iets bijzonders te zijn. Een grootscheepse aanval op Engeland misschien? Nu dat kan goed worden.

Ik slinger de hele uitrusting aan mijn lijf, mijn geweer gooi ik aan m'n schouder. Daarna gaan we naar de stelling van de Staf, nu als uitkijkdienst, waar ik maar één keer eerder ben geweest.

Hier bevindt zich ook het onderkomen van de Grootmajoor Weber (in de wandeling: de bal gehakt).

Naast een boerderij in een hoge boom is een hokje gebouwd van waaruit je de hele omtrek kunt overzien. Met vier ladders, die doorzweepen onder je gewicht moet je naar boven. We staan wat rillerig in de ochtendnevel. Het is vier uur en de dageraad komt eraan. Alles is nu stil en het belooft een mooie dag te worden.

Het zal ongeveer 5 u. geweest zijn dat we geronk horen in de lucht. We zien vliegtuigen. Je kunt de nationaliteit niet onderkennen, daarvoor vliegen ze te hoog. Er komen er steeds meer. Nu Engeland je krijgt ervanlangs.

Nu komen ook onze afweerkanonnen in actie, vanwege de schending van onze neutraliteit. Dan moeten we munitie uitpakken in de munitiestelling die vlak achter ons ligt. Daar gaat ongeveer een uur mee heen..

Als we daar nog mee bezig zijn wordt het ons duidelijk. Dit is niet tegen Engeland maar tegen onszelf. Er komen nu ook ordonnansen op motoren naar de commandopost en ook een enkele hoofdofficier.

Omstreeks 10 u. eten we wat in de naastgelegen boerderij. De boer en z'n gezin hebben bericht gekregen dat ze moeten evacueren. Ze zeggen nog tegen ons. "Eet alle eetwaren maar op".

Veldprediker en aalmoezenier bezoeken ons en ook onze kapitein Reinders.

Omstreeks 12 u. eten we weer wat en maken in de schuilnis van onze stelling met wat dekens een onderkomen in orde voor de nacht.

Alles is vreemd en onwennig. Is dit nu oorlog?

Ik tracht me met behulp van gelezen boeken in te denken wat het zou kunnen zijn. Je zoekt in je geest naar voorbeelden van moed en kameraadschap en ik vind die hoofdzakelijk in de hand van de oorlog 1914/18 met bij name in het boek "Im Westen nichts neues" van Erich Maria Remarque en de film die daarover werd gemaakt.

Dan ook gaan m'n gedachten naar thuis en ik probeer een brief te schrijven. Ook m'n kameraden proberen dat. En in die brief probeer ik de lezers duidelijk te maken hoe ik me werkelijk voel, hoe ik geweest ben. En ik hoop maar dat die brief overkomt en als het dan toch zo moet zijn als m'n laatste aandenken.

En zo komt de avond en de nacht van Vrijdag op zaterdag 11 mei.

Zaterdagmorgen 4 u.

Ik heb nu dienst in de uitkijkpost in de boom. Ik klauter naar boven. Als het wat lichter wordt zie ik vandaar uit een stukje Nederland. De zon speelt erover met z'n stralen.

Voor me wat weilanden, daarachter wat bossen en wat links ligt Ede en achter me Rhenen. Ook Veenendaal en Wageningen zijn te herkennen.

Het gezin van de boer vertrekt. Wat te denken van deze mensen. Hun met werken opgebouwde boerderijtje. Zullen ze het ooit nog ongeschonden terug zien.

Als m'n wachttijd om is ga ik naar beneden en drink thee in de boerderij. Thuis deed ik dat ook bij het ontbijt.

"Thuis", hoe ver is dat nu weg. Niet alleen in afstand maar ook in m'n gedachten over de voorbije jaren. Ik denk aan m'n makkers van de 3e sectie. Ze zitten niet zo ver van ons af.

De radio in de boerderij meldt dat meer dan 100 Duitse vliegtuigen zijn neergehaald of anderszins zijn vernietigd.

Onze moed komt opzetten en ook onze trots. Zelf heb ik er nog één brandend zien neerkomen en dat begeesterde me. Vreemd zoiets.

Ontmoeting

Ik heb nog een deken in de stelling, die wil ik ophalen om hem in de boerderij over me heen te leggen als we gaan slapen.

Het begint al schemerig te worden. Als ik de commandopost passeer staat daar opzij tegen een boom een motorordonnans te wachten op orders. Als hij me ziet komt hij op me af. Hij wil praten. Hij wil iets kwijt. Hij was naar hier, niet zonder gevaar, gekomen.

Hij praat aan één stuk door en wordt vertrouwelijk m.i. te vertrouwelijk voor mij, die toch eigenlijk een vreemde voor hem ben maar dat zullen de omstandigheden zijn waardoor hij zo openhartig praat. Hij is 22 jaar en vertelt over zijn Ouders, zijn vrienden, zijn thuis, over zijn leven waarin, naar hij zei, veel verkeer was. Soms trilt zijn stem van emotie. Dan wordt het hem te machtig. Hij grijpt me bij de schouders en begint te huilen. Hier sta ik nu met een schreiende jongen in m'n armen en weet niet goed wat met hem aan te vangen. Ik spreek hem moed in en wijs hem erop dat hij ook hier is voor degenen waarvan hij houdt en intussen vraag ik me af wie deze jongen is en waarom ik juist degene ben die dit alles van hem moet horen. Nog zie ik hem voor me met z'n intelligente bruine gezicht en hoor ik nog z'n beschaafde manier van praten.

Dan krijgt hij z'n orders en verdwijnt in het halfduister.

Buiten is alles rustig met in de verte wat lichtflitsen en gedreun.

We proberen met z'n allen wat te slapen in de boerderij. Om twee uur 's nachts gaan Fré en ik op wacht. We zeuren wat over de oorlog en over thuis.

Met de nacht is ook de beklemming gekomen. Ieder geluid, elk geritsel komt je verdacht voor. Wat weten wij van oorlog? Niets.

Om 4 uur zit de wacht erop en laten ons ergens vallen om nog even te kunnen slapen.

's Morgens eten we wat. We weten gauw om te springen met wat er in de boerderij voorhanden is. We zien dat de bedden al beslapen zijn door gelaarsde en geschoeide slapers. We doen weer om beurten wacht.

De Wageningse toren wordt gebruikt als vijandelijke uitkijkpost. De legerleiding komt dit te weten en het duurt niet lang of onze artillerie komt in actie en langzaam zie ik de spits van de toren verdwijnen, bestookt door ons geschut. Rookwolken stijgen op. Intussen worden we zelf ook bestookt met granaatvuur.

Die angst in het begin toen je meende dat elke granaat een voltreffer moest zijn en dat ieder

schot raak was. Later kreeg je iets meer ervaring en ging je niet zo vlug in dekking. Aan 't gegier der projectielen kon je ongeveer horen of ze veraf of dichtbij zouden komen.

In de vuurlinie

's Middags proberen we eieren te bakken. We doen zoveel eieren in de pan dat er nauwelijks plaats is voor het eiwit. Ze staan net op het vuur of een granaat giert over ons heen, een tweede slaat naast de boerderij in, een derde komt achter de boerderij terecht. Het zand stuift over de hooimijt heen de achterdeur binnen. We rennen van voor naar achter. We willen weg uit dit huis. In de stelling is het veiliger maar je krijgt geen kans. Bij elk inslaand projectiel dreunt en kraakt de oude boerderij.

We staan in een gangetje tussen twee muren, achteraf gezien levensgevaarlijk. Als de muren instorten zou je platgedrukt kunnen worden. Maar aan het eind van de gang is een deur naar buiten en als er een vuurpauze komt kunnen we daardoor naar onze stelling die toch vlakbij is maar wat heet kortbij.

Eindelijk houdt het schieten op en we vliegen naar onze stelling. Als we na een tijd teruggaan naar de boerderij denken we aan onze eieren. Dienstplichtige Koht vinden we bij de pan. Hij heeft trachten te redden wat er te redden viel maar kon niet verhinderen dat alles stevig bruin aan elkaar is gebrand als één grote koek. Maar het smaakte nog goed.

We snuffelen door de boerderij en ontdekken wat fietsen. Die zouden we wel eens nodig kunnen hebben. We nemen ze mee naar de stelling voor het geval dat. We stoppen de fietstassen vol met handdoeken en wat verschooning. Je kunt maar nooit weten.

Een vijandelijke verkenner cirkelt boven ons in de lucht.

Hij zal de uitwerking bekijken van de beschieting van zo even. We weten dat zodra hij weg is een volgende beschieting ons te wachten zou kunnen staan. Even later begint het gedonder werkelijk maar in onze richting wordt bijna geen vuur afgegeven.

We kunnen rustig onze gang gaan. We roken onze laatste sigaretten en dan begint voor de zoveelste keer de wacht in de uitkijkpost.

Het is de nacht van zaterdag op zondag (Pinksteren)

Na twee uur in de uitkijkpost gezeten te hebben, moeten we bij de Bataljonsopstelling op wacht. In plaats van betrekkelijke rust nu extra inspanning. Het heet dat de Duitsers zijn doorgebroken en zich vlak voor ons bevinden. Je toch al overspannen zenuwen zien achter iedere boom of struik gevaar.

Plotseling roept een militair een eindje van me af: "wachtwoord." Er wordt niet op geantwoord. Nogmaals "Wachtwoord". Weer geen antwoord. Het wachtwoord is vannacht "mijn-gas". Zoeven was ik het vergeten, ik ben blij dat ik het nu weer weet.

Nu hoor ik voor de derde keer "wachtwoord" en weer geen antwoord of zou er niets zijn om te antwoorden.

Terwijl ik dat zo overdenk vliegen me de kogels om de oren. Als de weerlicht kruip ik in bijgelegen sloot aan de kant van de weg. De kogels stuiten over de grintweg, het vuur spuit eraf. Ik lig nu wat veiliger.

Wie is het toch die daar schiet? Zou de vijand zo dichtbij zijn? We hebben overdag in het voorterrein toch weinig gemerkt van vuurgevechten. Dan komt onze luit zeggen dat we langzaam sluipend in de richting van de stelling moeten gaan. Vandaaruit kunnen we de zaak beter verdedigen. Enkele posten blijven buiten.

Ik lig op de hoek van een boerderij waaraan de bataljonsopstelling is gelegen.

Plotseling een vuurkogel. De hele omtrek wordt verlicht. Zou de vijand hier werkelijk zijn. In het licht zie je enige ogenblikken hier en daar een wachtpost maar wat de struiken verbergen

kunnen we niet zien. Dan weer een lichtstraal, vlak boven m'n hoofd.

Enkele jongens wordt het toch wat te onzeker. Ze kruipen nu over het talud van de stelling naar binnen.

Dan roept iemand: "wachtwoord". Een fractie na de eerste lettergreep "mijn—" van het antwoord knalt een schot. Dan een bons. Dan is het weer stil. Ik kruip de boerderij binnen van de commandant. Er zitten al meer soldaten. Ik kan ze niet onderkennen. Ik posteer me achter een deur, mocht er iemand naar binnen willen zonder wachtwoord dan wordt er geschoten. Maar het blijft stil, angstig stil. Soms voel je je hart kloppen. De dageraad komt en met hem valt ook wat spanning weg. Als we over de taluds gluren zien we Nederlandse soldaten. We spreken ze aan en ze blijken niet van onze stelling te zijn.

Ik zoek m'n kameraden. Eindelijk vind ik ze in de hooiberg van de boerderij. Ze hebben zich hier de hele nacht schuil gehouden, bang dat ze zich verraden zouden. Ze wilden eerst het daglicht afwachten.

Zo langzamerhand wordt ons ook nu de situatie van deze nacht duidelijk.

Een terugkerende patrouille uit het voorterrein, achter de waterlinie waren op weg naar Rhenen. Deze jongens hadden wij voor de vijand gehouden en zij wederkerig ons.

Bij de tweede lichtkogel ging serg. Saarinck met een paar jongens de stelling binnen. Er stond daar een vaandrig op post en vroeg het wachtwoord. Saarinck heeft dit zeker niet zo gauw geweten. En dat ogenblikje van wachten kostte hem het leven. Hij was één van de beste jongens van de Staf.

Hij was bezig het wachtwoord te zeggen toen de kogel hem trof.

Zoiets maakt je ellendig. Je zou iets willen doen maar je weet niet wat. Je denkt aan z'n vader en moeder en z'n huisgenoten die dit straks zullen horen en moeten verwerken dat dit door eigen volk is gebeurd. Wat hebben we nu aan de theorie dat ieder op de hoogte moet zijn van de mensen in het voorterrein en van de nevenposten. Een verzuim van de leiding en een nerveuze stemming kostte een beste jongen het leven. Er hadden nog ergere dingen kunnen gebeuren. Fré Veneman werd door de bovenarm van zijn tuniek geschoten. Z'n arm was nog iets geschroeid.

Op een gegeven moment zat ik zo dik in geweervuur dat ik me steeds verwonderde dat ik niet geraakt werd.

Toen we de lichtkogels zagen dachten we meteen aan Duitsers. Dat wij die dingen ook zouden kunnen hebben beseften we niet. Pas toen de leiding zei: "dit doen we zelf" waren we iets minder ongerust.

Zo hebben we allemaal wat te vertellen.

Jan ter Voorde was 's avonds in onze stelling gaan slapen. Na de wachtdienst was hij doodop. Hij heeft nergens iets van gemerkt.

Zo heel veel tijd wordt ons trouwens niet gegund om alles in ordelijk verband te rijgen. Het schieten met granaten is weer eens begonnen. We zitten met ons vieren in onze schuilplaats.

Omsingeld

De lucht is vol lawaai. Achter ons zit onze eigen artillerie. De granaten hiervan gaan over ons heen. En de vijand slingert vol geweld ook projectielen op ons af. Soms dreunt de stelling. Het is een bonk lawaai daartussendoor hoor je het geluid van het inslaan der granaten. Zo hevig is het nog niet geweest. Door de luchtdruk vliegt de deur van de schuilplaats weg met de kracht van een storm. Onze gezichten staan niet optimistisch. Als er een voltreffer komt op onze nis zijn we alle vier weg. Dat is eigenlijk nog het beste, alleen over te blijven na zoiets en stel je voor verminkt of zo. Ondragelijk. Het is een wrede gedachte vol werkelijkheidszin. Het Pinkstervuur is letterlijk en figuurlijk over ons gekomen. Je leeft nu in eeuwigheidsbesef.

De eeuwigheid altijd zo ver af en zo vaag is nu dichtbij gekomen. Ze leert ons te aanvaarden waarvoor we staan en waarin we geloven. Deze gedachten maken me rustig.

Als het gedonder ophoudt wagen we het weer naar buiten te gaan. De uitkijkpost wordt weer bezet. Er is niet veel van de verwoestingen te zien. Wat granaattrechters. Hier en daar brandt een boerderij. Grote rookkolommen stijgen op boven Wageningen. Als het donkerder wordt lijkt dit alles veel erger. Een roodgele gloed kleurt de hemel. Ik ben nooit zo vaderlandslievend geweest maar hier wordt de liefde voor je land herboren.

Een haat maakt zich van me meester tegen de vernielers van m'n geboortegrond. Zou het overal zo zijn als hier. Als we dan de oorlog winnen kan het nog wel weer beter worden. Al zullen de doden nooit weer leven.

Alle geruchten doen de ronde: de Fransen zitten in Elst, de Engelsen zijn in Brabant en Zeeland. Er wordt door de vijand met gas gewerkt. Het tweede Bataljon gaat in de aanval naar Wageningen. De Grebbeberg is reeds verloren. We zullen hier weg moeten want we zijn omringeld.

Wat is er waar van dit alles? Het gerucht, hoe onwaar ook, komt aan onze verlangens tegemoet. Optimisme en pessimisme wisselen elkaar af. De grote gedachte blijft. Zullen we het houden, het is toch een rechtvaardige zaak waarvoor we staan.

Met deze en soortgelijke gedachten, met wat geweer en mitrailleurvuur met wat lichtflikkeringen en gedreun gaan we de nacht van zondag op maandag in. Pinksteren. Ik denk aan vorige Pinksterdagen. Hoe zouden ze het thuis hebben. Vorige Pinksterdagen was er thuis altijd drukte met bezoek van familie, zeker de Pinkstermaandag.

Ik probeer nog even te slapen voor we weer op wacht moeten. In de mobilisatie kon je geen nacht zonder slaap. Hier heb je in deze dagen nauwelijks zes uur geslapen.

We dekken elkaar nog eens goed toe. We zijn bezorgd voor elkaar.

Het zou niet onmogelijk zijn als morgen hier één van ons ontbrak. Morgen, ----- Hoelang zal dit nog duren?

De koks hebben uit de winkels wat chocolade en wat sigaretten gehaald. Alles wat er is wordt verdeeld. We komen in een goede kameraadschappelijke stemming. We zijn in staat onze laatste hap brood met elkaar te delen. Zo moet het altijd zijn.

Vroeger in dienst werd overal op gekankerd. Nu is alles goed.

Fré en ik gaan op wacht. Nu is de brand hier en daar goed te zien vanuit onze hoogte. In de verte en dichtbij een rode gloed en een enkele granaat giert over ons heen. Hier en daar valt een gewerschot of ratelt een machinegeweer.

Elk kwartier geven we bericht door. Onderhoudend vuren in de flank ongeregeld granaatvuur of niets te melden, toestand als voren.

De hemel is bezaaid met sterren. Het universum stoort zich niet aan het geweld van de nietige mens. Een vredig gevoel komt over me als ik denk aan het slot van Beethovens negende als het koor zingt "Seit umschlungen Millionen, drüben über Sternen-zelt, musz ein guter Vater wohnen". Maar het "Alle Menschen werden Brüder" kunnen we voorlopig wel vergeten.

Maar aan die Vader wil ik denken en ik weet dat ik zijn kind ben.

Intussen horen we dat de Duitsers meer en meer oprukken.

We praten wat over de dingen om ons heen terwijl we scherp acht geven op de dingen om ons heen. Aan het eind van de wacht stommel je weer naar beneden. Je hebt slaap maar de ingang van de stelling is versperd door slapers. Hoe is het mogelijk. Maar we drukken ze wat uit elkaar en dan kunnen we erin. We liggen wel met opgetrokken knieën en met een harde helm onder je kop maar eindelijk lukt het dan toch iets van slapen over je te krijgen.

Als we wakker worden zien we dat veel soldaten het voorterrein in gaan. Ze sluipen naar vo-

ren. Ze zijn bedoeld als versterking. Zou het nut hebben?

Via een ordonnans horen we (het is inmiddels alweer schemerig) dat men de Grebbeberg zal verlaten. Zou het waar zijn? De verbindingen waren uiterst moeilijk en onbetrouwbaar. Ook wij zouden terug moeten om daarna weer geformeerd een tegenaanval te ondernemen. Later bleek dat dit bedoeld was voor het 2e Bataljon.

Plotseling horen we dat de officieren weg zijn. Een soldaat wou om inlichtingen vragen en merkte toen dat de leiding weg was.

Maar dat is toch ongehoord en nog wel zonder ons in kennis te stellen en we besluiten: dan gaan wij ook. We pakken onze spullen bij elkaar en met het geweer in de aanslag gaan we de stelling uit.

We zijn goed en wel de schuilplaats uit of enige bommenwerpers komen aanronken. Terug kunnen we niet meer. Dan maar in de nis van een ander onderkomen. Er staan al meer soldaten. Ik trek de deur dicht en meteen vallen er enige bommen vlakbij.

Als de vliegtuigen weg zijn willen we naar buiten maar de scheefgezakte deur laat dat niet toe. Dan vallen er nog wat bommen. Het is of het stormt. De deur raakt los en slaat heen en weer. Met de hand die ik vrij heb tracht ik de deur dicht te houden, wat niet best gelukt. Als het gedonder voorbij is ga ik naar buiten. We zien en horen geen vliegtuigen meer. We hollen de stelling uit. Als ik vluchtig om kijk zie ik dat stukken van de stelling, waarschijnlijk door de luchtdruk, verdwenen zijn.

Terugtocht

Dan lopen we over afsluitingen en springen over sloten de bossen in achteruit.

We vloeken op de leiding, die ons niet gewaarschuwd heeft toen ze de stelling verlieten en dat we zoveel nadeel hebben om weer bij een formatie te komen.

Intussen is het zacht beginnen te regenen. Enkele granaten gieren over ons heen. We lopen richting Veenendaal dan gaan we richting Elst Amerongen.

Onderweg zien we als eerste onze luitenant terug. We vragen hem waarom er niet gewaarschuwd is. Hij zegt dat dat wel gebeurd is maar dat het niet overgekomen is. We disputeren er niet meer over. Wat helpt het ook. Nu horen we ook dat we omsingeld waren en daarom weg moesten en ook de munitie op raakte.

Hier zien we ook Bonthuis en luitenant van Dijk.

Bij Elst wordt getracht om de groepen, die wanordelijk aan komen lopen weer in enig verband te krijgen. Hier wil men ook een nieuwe stoplijn oprichten. Dan is er ook nog het gerucht dat we weer terug moeten om de oude stellingen opnieuw te bezetten. Dan hadden we er toch beter kunnen blijven zitten. Later wordt deze order ingetrokken blijkt dat het gerucht toch waar was.

Wat een verwarring. Dan komt de order en ditmaal geen gerucht dat het hele 19e R.I. verplaatst wordt achter de waterlinie, naar de vesting Holland.

Dus weer verder in de richting Amerongen.

De mensen uit Elst die gaan evacueren vluchten mee. Het is een indroevig gezicht. Op alle mogelijke voertuigen trekken ze met hun gezinnen weg. Oude mensen worden vervoerd in bakfietsen.

Aan het front was het ook niet plezierig, Maar dit is echt niet om aan te zien en als de Duitsers ons in de gaten zouden krijgen en met bommen zouden gaan gooien wat moet er dan van al die mensen worden. Ik kan er niets aan doen dat ik met die mensen begaan ben. Je vergeet dat jezelf ook in gevaar bent, ik heb toch ook betrekkingen die uitzien naar m'n behouden terugkomst.

We rusten wat onder de bomen en zien wat bekenden. We gaan naar hen toe als was het een

weerzien na jaren. We horen hier ook van onze gewonden en doden.

Guichelaar zal het wel niet meer maken hoor ik. Ik heb hem nog gekend voor z'n nummer in Kampen. Adjudant van Krimpen gesneuveld. Ik zag hem vaak op het materiaaldepót in Rhenen.

Als de schemering invalt trekken we weg. Wij onder bevel van een luitenant en de veldprediker dominee Gerritsen.

We voelen ons rustig bij deze twee mensen. We ervaren dat er mensen zijn die voor je zorgen en ons laten rusten als we moe zijn.

Bij een boerderij drinken we wat water. De dominee staat wat bescheiden achteraan. Ik vraag z'n veldfles en vul die. Ik krijg van hem een sigaar die ik in m'n patroentas doe.

We trekken verder de donkere nacht in hier en daar verlicht door een rode gloed. En weer komt een gevoel van haat in me op tegen de vernietigers van mijn land. De hele mobilisatietijd trekt als een film aan me voorbij. Ik denk aan de strenge winter toen we ijs hakten en we kou leden. Ik denk aan ons werken aan de stellingen. Binnen vier dagen zijn ze onbruikbaar geworden.

Ik denk aan de gezellige avonden in Rhenen wat daar nu achter ons gloeit.

We slaan links af. We gaan naar Koten, zeggen ze. Ik heb er nooit van gehoord. De weg erheen is erg lang en vermoeiend. Om 12 u. komen we eraan en worden we ondergebracht in de katholieke school. We denken een rustige nacht te hebben en eens flink te kunnen slapen. Ik trek m'n schoenen uit, rol m'n tuniek op en leg die onder m'n hoofd. M'n overjas gooi ik over me heen. Ik lig hard en ongemakkelijk maar slaap direct in.

"Opstaan", wordt er geroepen "Opstaan". Ik kijk op m'n horloge en zie dat het half één is.

We horen dat de Duitsers in de Betuwe oprukken. We zullen nog verder achteruit moeten. De luitenant zegt dat we naar fort Honswijk gaan. We trekken ons mopperend weer aan. Je lijf doet pijn maar als je dan eenmaal weer loopt wordt het beter.

De weg naar Honswijk is een verschrikking in het holst van de nacht. Hadden we onze fietsen nu maar. Het schiet me te binnen dat niet alleen de fietsen maar m'n hele privébezit is achtergebleven in de stelling en in de barak.

Het begint al licht te worden als we in de omgeving van Culemborg aankomen. Het is mistig. Dus niet zoveel gevaar vanuit de lucht.

In de weiden loopt het vee met strakke uiers en met de tong uit de bek. Hier en daar is al een koe bezweken. Het is één geloei en geblaas. Een enkele soldaat probeert wat melk in z'n veldfles te krijgen maar de meeste jongens kunnen niet melken.

In het fort Honswijk

Eindelijk dan zijn we dan in het fort Honswijk.

Het is een gewemel van militairen meer dan duizend, naar ik hoor.

We eten wat sjouwen wat kribben bij elkaar om op te kunnen rusten. Er zijn wat vliegtuigen boven ons. Ze zeggen dat we hier enige dagen zullen blijven en dan naar punten gaan waar versterking nodig is.

Zo wordt het dinsdagmiddag. Fré, Frans en ik kruipen helemaal boven op het fort. Van hieruit kun je de omgeving goed bekijken. Over de dijken van de Rijn / Lek wordt druk gereden. Er vallen ook granaten in de omgeving; van de Culemburgse spoorbrug. Een verkenningsvliegtuig cirkelt rond. Als ze ons maar niet in de gaten krijgen want met een paar bommen zijn we er geweest. We gaan naar beneden op zoek naar eten. De officieren zouden sinaasappels hebben gekregen, wij hebben dat blijkbaar niet nodig. Intussen wordt onze angst groter dat ze ons zullen bombarderen. Grote rookwolken drijven vanuit het westen over. Er is een bericht dat

Rotterdam gebombardeerd zou zijn en Pernis.

Zo komt de schemering en met haar de beklemming en een stroom van geruchten. Holland zou gecapituleerd hebben. Maar dat kan toch niet. Fré komt bij me en hij vertelt dat hij nog eens weer boven op het fort is geweest en dat hij een witte vlag heeft gezien in het voorterein. Zou het dan toch waar zijn. Waarom worden we zo slecht op de hoogte gehouden van wat er werkelijk aan de hand is. Met het groeien der geruchten worden de jongens onstuimiger en willen doorvechten, zij het niet hier.

Nu horen we ook van de officieren de geruchten bevestigd. Er klinkt een commando. "Wapens en uitrusting afleggen" Veldfles mag je houden en je koppelriem. Een kapitein houdt een speech en deelt mede dat we bevel van onze eigen hogere legerleiding de strijd zullen staken. Er ontstaat tumult en geschreeuw. De kapitein deelt mee dat direct onder Duits mitrailleurvuur staan. Laten we door onze opstandigheid geen ongelukken maken en het voor anderen bederven.

Tegen alle verwachting in maakt de speech toch indruk en we worden wat rustiger. Bevel is nu eenmaal bevel.

Het is nu donker geworden. De Duitsers zijn nu ook in het fort al zien we ze niet. Allen verzamelen we ons en het vaandel wordt overgedragen en er klinkt zoiets als een Wilhelmus.

Een Duitse soldaat op een motor met zijspan rijdt roekeloos over de op een hoop gegooiden geweren met de branie van de overwinnaar.

Ik zie Fré. We geven elkaar de hand. Ik kan me niet goed houden. Ik voel dat ik niets waard ben op dit ogenblik. Ik houd m'n tranen maar niet meer in. Dit is te gauw gekomen. Te onverwacht en ook te onverdiend. Waarvoor zijn de doden dan gevallen: sergeant Breuils, serg. Saarinck en militair Guichelaar. En dan de gewonden en verminkten, zij die halfblind werden of doof door de ontploffingen.

Al die opofferingen, het leed van de geëvacueerden, het verlies van have en goed, alles voor niets.

Je voelt je helemaal niet dankbaar dat je het overleefd hebt.

Dat gevoel zou pas later komen. Nu ben je hoogstens opgelucht, verlost van onzekerheden.

In lange rijen, vijf bij vijf verlaten we het fort onder Duitse bewaking. Het zijn goede jongens, wat ouderen, ze geven ons soms een sigaret of een stuk brood en vertellen ons dat we naar Waik bai Doerstede gaan.

In Wijk bij Duurstede

De maan is rood gekleurd door de rookwolken uit Rotterdam. Op de weg trekt een verslagen leger. Een apocalyptisch beeld.

Mijn linkerbeen begint zeer te doen. In het fort ben ik ergens gevallen en heb er toen niet op gelet. Dezelfde knie waarvan ik dacht dat hij in Achterberg door een granaatscherf was geraakt. Het been zwelt op. Het wordt steeds moeilijker om mee te komen. Fré wil vragen of ik niet in de bus kan meerijden die achter de troep rijdt voor de lichtgewonden. Maar ik ben bang van de kameraden af te raken en daarom raad ik het hem af. Ze nemen me wat onder de arm en zo gaat het verder. Het is wel een marteling voor me.

Het is woensdagmorgen als we in Wijk bij Duurstede aankomen. We rusten op een pleintje. Een meneer deelt briefkaarten uit. We schrijven vlug een paar letters naar huis. In de verte zie ik zusters met grote witte kappen koffie schenken. Hun klooster ligt aan het pleintje. Ik vraag Fré of hij me daarnaartoe wil brengen. Daarbinnen kan ik altijd nog beter zijn dan hier op straat. We strompelen de stoep op, ik vertel een zuster de situatie. Ze wordt direct bedrijvig. Ze ligt een beenwindsel aan. Ik protesteer als ze mij met m'n vuile uitrusting en drekschoenen

wat hoger wil doen liggen met m'n been. Enige kussens brengen toch wat verlichting. Het huis is van jullie zegt ze eenvoudig en daarmee steelt ze ons hart. Er zijn nog enkele soldaten meer in de kamer. En ook aalmoezenier van Leeuwen en dominee Gerritsen komen binnen. En nog een soldaat, die hetzelfde euvel heeft als ik. En van vermoeidheid dommel ik in.

Die andere jongen met een beenwond wordt opgehaald. Ik roep een zuster en die haalt een dokter. Die komt en beslist dat ik niet meer verder mag lopen. Hij stelt zich in verbinding met een Duitse officier. En deze zal zorgen dat ik met de bus voor de officieren mee kan. Ik neem afscheid van de naaste kameraden. Fré heeft nog geprobeerd me op een Duits voertuig te krijgen maar dat lukte niet.

Dan gaan ze weg en ik voel wat dit betekent. Voortaan zal ik alleen tussen vreemden zijn. De vertrouwde jongens zullen er niet meer zijn.

Ik word op een fiets gezet die me naar de bus brengt. Er zijn Nederlandse officieren in die bus. In een spiegelkje zie ik m'n gezicht. Smerig en hol. Ben ik dat? Ik ken mezelf haast niet terug.

Had ik toch maar beter bij de nonnen kunnen blijven. De zuster zei nog zo nadrukkelijk. Blijf toch hier. We zorgen wel voor je.

Via Duitsland weer naar huis

Maar de bus is al onderweg naar Arnhem naar de Menno van Coehoorn kazerne. We stappen uit en worden onder Duitse bewaking gesteld.

Maar ze zijn vriendelijk deze wat oudere soldaten. Ze vertellen dat ik naar een hospitaal ga in Anholt in Duitsland.

Nu de oude makkers zijn weggefallen ga je toenadering zoeken met andere soldaten die hier zijn. Er worden verhalen uitgewisseld over de oorlogsdagen. En ook een Duitse officier mengt zich in onze gesprekken. Hij vertelt ons dat hij onderweg een gewonde Nederlandse soldaat heelt meegenomen naar hier, die verkommert was achtergebleven. Op vragen waar dat was kon hij een precieze beschrijving geven. Ook de omgeving was hem goed bekend. Hij zei: "Ik weet dat zo goed want voor enige tijd geleden was ik daar ook nog in burger. Zo kon er dus voor de oorlog alles bekeken worden.

Ik heb de tijd om in m'n agendaboekje wat ik altijd bij me had nog eens weer de beknopte gegevens in me op te nemen van de oorlog zoals ik die heb meegemaakt. En dan is me nogal wat ontschoten. Ik probeer het aan te vullen om later het nog eens wat uitgebreider voor me zelf op papier te zetten, opdat ik het nooit moge vergeten.

We kunnen er uren over praten en dat is goed want dat hoort bij het verwerkingsproces. Zo praat je emoties van je af.

Wat te doen met het gegeven van de dode Nederlandse soldaat, gevonden op een akker, die kort voor hij stierf nog in z'n zakboekje had geschreven. "Lieve Vader en Moeder, ik ben naar Jezus toe".

Of die ordonnans in de stelling in Achterberg. Wat moet je ermee?

Of die bezetenheid van, als je dacht met je geweer een vliegtuig te kunnen beschieten. De "Stuka's" maakten je alleen al door hun gegier helemaal van streek.

En nu moet alles weer vertaald worden naar de toekomst. Je was krijgsgevangen toen ik weer in staat was te lopen ging het per trein naar Neu-Brandenburg in het kamp. Gelukkig duurde dit niet al te lang want de "Führer" liet ons na een paar maand weer naar huis gaan. Daarna kwam nog het hoofdstuk van de aanpassing. Het werken in de illegaliteit en je tewerkstelling in Duitsland tot aan de uiteindelijke bevrijding in 1945.

Foto 5 - Groepsfoto aan de Boslandweg. Staande van rechts naar links, 3e Henk Verheijen, 4e Frits Veneman.